

KĄ PASAKO TOKIOS UŽSIENIEČIŲ SUDAROMOS FORMOS KAIP VALGU AR ŽINĖJAU?

Jogilė Teresa Ramonaitė

Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5,
LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas jogileteresa@yahoo.com

Įvadas

Kiekviena kalbos atmaina tuo ir skiriasi nuo kitų, kad turi kažką savito, būdingo tik jai, tai, dėl ko ji yra išskirtinė ir savaime vertinga. Kalbos atmaina paprastai yra kokios nors grupės vartojama kalba¹, tai gali būti tam tikro socialinio sluoksnio žmonių kalba, tam tikrame regione gyvenančių žmonių kalba ir pan. Kalbos atmainos viena nuo kitos nesiskiria lingvistine verte, tačiau gali skirtis prestižu arba socialiniu statusu. Kadangi kiekviena kalbos atmaina yra reikalinga tam tikros žmonių grupės komunikacijai, todėl joje egzistuojančios ar naujai atsirandančios taisyklės susiformuoja būtent dėl tos komunikacijos, dėl jos efektyvumo. Todėl, tarkime, šnekamosios kasdienės kalbos atmainoje daug rečiau pasitaiko ilgų sudėtingų sakinių nei rašytinėje kalboje, nes šnekamoji kalba turi papildomų lygmenų, tokių kaip intonacija, balsas, pauzės, mimika ir pan., kurie prideda pakankamai informacijos efektyviai komunikacijai. Visgi visiems suprantama, kad šnekamoji kalba nėra blogesnė ar laikytina netaisyklinga vien dėl to, kad neturi kitai, tarkime, rašytinei, atmainai būdingų bruožų.

Kiekvienas žmogus yra įsisavinęs ne vieną kalbos atmainą, kai kurios jų yra artimesnės, kai kurios – tolimesnės viena nuo kitos. Dažniausiai žmonės įsisavina tas kalbos atmainas, kurios jiems reikalingos ir kurios juos supa. Kartais, esant reikalui, kalbos vartotojas gali sąmoningai įsisavinti kitą kalbos atmainą, tarkim, sociolektą ar žargoną, kad galėtų betarpiškiau bendrauti su tam tikra žmonių grupe. Panašiai yra ir su kitos kalbos įsisavinimu. Tokie procesai yra gana natūralūs, tačiau čia susiduriama su reiškiniu, kai viena grupė turi „galią“ vertinti taisyklingumą, nes jie yra tos atmainos gimtakalbiai, t.y. ta kalba jiems priklauso, yra jų dalis. Gimtakalbis geba atpažinti, kas neatitinka sistemos, ją iškreipia, t.y. yra klaida.

Besimokančiųjų kitos kalbos negimtakalbių tarpukalbė (angl. *interlanguage*, Selinker 1972) yra tos tikslinės kalbos atmaina, kuri nuo jos skiriasi, tačiau turi savo struktūrą, yra sisteminga. Kad besimokančiųjų kitos kalbos šnekėjimas nėra atsitiktinių klaidų kratinytis vienas pirmųjų pastebėjo ir aiškiai suformulavo Corderis (Corder 1967). Analizuojant skirtingų kitakalbių daromas tokias pačias klaidas buvo pastebėta, kad jos reikšmingos, kad jos gali daug ką parodyti apie tarpukalbės sistemos formavimąsi, o šios žinios gali ne tik padėti formaliai mokyti tos kalbos kaip svetimosios, bet ir

¹ Terminą žr. LTŽ.

atskleisti tam tikrus tikslinės kalbos aspektus ir apskritai geriau suvokti žmogiškuosius kalbinius gebėjimus.

Vėliau, žvelgiant iš tokios perspektyvos, daryta nemažai antrosios kalbos įsisavinimo tyrimų, tarp kurių pvz., vadinamasis ESF projektas (plačiau žr. Perdue 1993, Klein ir Perdue 1997 ir kt.). Šis tyrimas parodė, kad kiekviename, net ir elementariausiame įsisavinimo etape besimokančiojo kalba sudaro savitą sistemą, besiskiriančią nuo tikslinės kalbos, palaiptai įtraukiančią tam tikrus tikslinės sistemos elementus ir juos derinančią su jau esamais. Tiriant sistemos įsisavinimo procesą galima geriau suprasti, kaip veikia pati sistema ir padaryti įžvalgų, kas sunkina ar lengvina įsisavinimo procesą.

Šiame straipsnyje kalbama apie natūralų antrosios kalbos įsisavinimą, nes tai natūraliausias žmogiškasis gebėjimas. Tai nereiškia, kad asmuo neturi ar negali kalbos mokytis formaliai, tačiau laikomasi nuomonės, kad analizuojant spontaniškas šnekamąjį kalbėjimą geriausiai atsiskleidžia tai, ką asmuo yra realiai įsisavinęs, kitaip tariant, tai, ką jis natūraliai vartoja ir sudaro jo tarpukalbės sistemą, kurią ir siekiama tirti. Besimokantysis naujos kalbos asmuo pirmiausia pamažu bando atkartoti savo aplinkoje esančią kalbą ir tik vėliau jos elementai gali būti abstrahuojami ir virsta tarpukalbės taisyklėmis, daugiau ar mažiau atitinkančiomis tikslinės kalbos taisyklėmis (Klein ir Perdue 1992, Perdue 1993, Giacalone Ramat 2003, taip pat žr. Andorno 1996, Ellis 2006, Ortega 2009 ir kt.).

Būtent šis procesas, kai besimokantysis ima savarankiškai sudaryti žodžių formas, kurios neegzistuoja tikslinėje kalboje (t.y. gimtakalbių suprantamos kaip klaidos), bet yra sudarytos iš tikslinės kalbos elementų, yra ypač vertingas, nes išties tai „vieninteliai požymiai, rodantys besimokančiojo gramatinės kompetencijos raidą, tiek atskirų morfemų atpažinimą, tiek jų kombinacijos paradigmu viduje taisykles“ (Banfi ir Bernini 2003, 102).

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti lietuvių kaip antrosios kalbos besimokančiųjų sudaromas neegzistuojančias, bet gramatikos kompetencijos formavimąsi rodančias veiksmažodžių formas, ir pabandyti atskleisti tarpukalbės raidos principus. Šiam tikslui pasiekti reikia atlikti tokius uždavinius: pirma, iš sukaupto morfologiškai anototo lietuvių kaip antrosios kalbos tekstyno išrinkti lietuvių tikslinėje kalboje neegzistuojančias veiksmažodžių formas; antra, atskirti atsitiktines klaidas nuo tų formų, kurios, tikėtina, rodo gramatinės kompetencijos raidą; trečia, kiek įmanoma jas sugrupuoti ir, ketvirta, bandyti nustatyti tokių formų sudarymo priežastis ir iš to pateikti išvadas apie sistemą.

1. Kalbos įsisavinimas

Įsisavinti kalbą yra natūralus žmogaus gebėjimas, vykstantis iš esmės pasąmoningai, todėl šio proceso tyrimas atskleidžia tiek neapčiuopiamus žmogaus pasąmonės procesus, tiek leidžia pažvelgti

į pačios kalbos giluminę struktūrą (žr. pvz.: Dulay, Burt ir Krashen 1982, Klein 1986, Pienemann 1998). Kalba įsisavinama iš aplinkos, girdint ją iš aplinkinių ir dėl poreikio su jais komunikuoti. Tas pasakytina tiek apie pirmosios, tiek apie antrosios (terminas apima bet kurią kitą po gimtosios kalbos įsisavinimo kalbą, neatsižvelgiant į tai, ar ji chronologiškai įsisavinama kaip antroji, ar kaip dar vėlesnė kalba) kalbos įsisavinimą. Šiame straipsnyje, kaip minėta įvade, kalbama apie natūralų kalbos įsisavinimą, kuris gali būti susijęs su formalaus kalbos mokymosi pastangomis, tačiau daugiausia dėmesio stengiamasi skirti savaiminiams įsisavinimo procesams, kurie geriausiai atskleidžia tarpukalbei būdingus universalius raidos principus (žr. Klein 1986, Larsen-Freeman ir Long 1991, Huebner ir Ferguson 1991).

Kalbą įsisavinantis asmuo pirmiausia tiesiog klauso ir stebi aplinką (pagalvokime apie vaiką, kuris iki vienerių metų amžiaus dar netaria žodžių), vėliau ima kartoti aplinkoje girdimus garsus, žodžius, žodžių junginius. Čia matysime skirtumą tarp bepradedančio kalbėti vaiko, kuris dažnai gali tarti garsus tiesiog lavindamas savo besivystantį artikuliacinį aparatą, ir suaugusiojo, pradedančio kalbėti antrąja kalba. Suaugusysis, turėdamas gyvenimo patirties, jau mokėdamas bent vieną kalbą ir išmanydamas pasaulio veikimo principus, klausydamasis antrosios kalbos pradeda atpažinti pasikartojančius žodžius tam tikrose situacijose, tam tikrus sustabarėjusius žodžių junginius (pvz., *laba diena* sakoma kaskart šviesiu paros metu susitikus kitą suaugusį žmogų) ir taip po truputį pradeda kurti savąją antrosios kalbos atmainą. Įsisavinančiajam kalbą, tiek vaikui, tiek suaugusiajam, didelę reikšmę turi gimtakalbis, kuris gali padėti pasakydamas daiktų pavadinimą, padėdamas suformuluoti pasakymą ir pan., pagaliau, norėdamas su kitakalbiu komunikuoti.

Žmogus iš prigimties yra kuriantis, todėl net pradėdamas įsisavinti kalbą neapsiriboja vien girdėtų pasakymų atkartojimu, o, semdamasis iš jų, siekia sudaryti savo paties pasakymus ir išreikšti savo mintis. Taip jis vienu metu naudoja visus turimus savo išteklius: pavienius žodžius, išmokus stabilius žodžių junginius arba „formules“, dažnai įsisavinimo pradžioje gali pasitelkti ir neverbalines priemones, pvz., gestus, imituoti garsus ir pan. Kad ir kokia elementari, kalbančiojo sąmonėje kiekvienu įsisavinimo momentu egzistuoja vartojamos kalbos sistema, į kurią elementai ateina iš aplinkoje girdimos kalbos. Vaiko aplinkos kalba natūraliai suaugusiųjų yra supaprastinama, vartojama vaikiškoji kalba² (apie sąsąmoningus palengvinimus vaikams skirtoje kalboje žr. Savickienė 2001, 2007). Į suaugusiuosius nukreiptas kalbos srautas paprastai yra greitas ir sudėtingas, iš kurio besimokančiajam nėra lengva išskirti reikalingus sistemos dalykus, todėl atrasti funkcionavimo principai inkorporuojami į sistemą pamažu ir jų veikimas nuolat tikrinamas lyginant su jau esančiais sistemos elementais.

² Terminą žr. LTŽ.

Kad kalbos įsisavinimas yra natūraliai žmogui būdingas procesas, rodo ir tai, kad galima rasti nemažai panašumų tarp minėto ESF projekto metu įvardytos bazinės atmainos (angl. *basic variety*) ir vaikų kalbos raidai būdingos pamatinės vaikų gramatikos (angl. *basic child grammar*), kurios abi yra universalūs pradžios taškai (apie vaikų kalbą žr. Slobin 1985, Dressler 1997, apie šių dviejų atmainų palyginimą žr. Slobin 1993). Pagrindiniai bendri principai yra tokie, kad paprastesni dalykai yra įsisavinami anksčiau už sudėtingus; naudojama tuo, kas turima; maksimaliai išnaudojami minimalūs ištekliai (Slobin 1993, 241). Tai, kas šias dvi kalbos atmainas iš esmės skiria, yra tai, kad vaikai, pradėję nuo universalios elementarios gramatikos visais atvejais ir nuolat tobulina savo kalbos sistemą, kol galiausiai tampa brandžiais gimtosios kalbos vartotojais, o dalies suaugusiųjų kalba neprogresuoja toliau vos elementariai komunikacijai pakankamos bazinės įsisavinimo atmainos (apie trečdalį besimokančiųjų, plačiau žr. Perdue ir Klein 1992 ir kitus šių autorių darbus).

Kaip jau minėta įvade, vienas iš įsisavinimo proceso stebėjimo būdų yra iš tikslinės kalbos elementų sudarytų formų, kurios tikslinėje kalboje neegzistuoja, tačiau rodo gramatinės kompetencijos raidą, tyrimas. Iš tokių itin dažnos, ypač vaikų kalboje, yra perdėto taisyklės taikymo arba hiperapibendrinimo³ (angl. *overregularization*) klaidos. Kaip ką tik pasakyta, suaugusiam besimokančiajam nėra lengva iš į jį nukreipto kalbos srauto abstrahuoti gramatinės kalbos taisyklės, tai yra jau antrasis įsisavinimo etapas po pavienių žodžių ir išmoktų žodžių junginių vartojimo, taigi sykį įsisavinta taisyklė nenoriai keičiama. Suaugusieji, skirtingai nuo vaikų, vėliau prieina šį kūrybiškai naudojamų taisyklių etapą, t.y. tai gali būti vienas iš pobazinės atmainos požymių (žr. Berretta 1990, Giacalone Ramat 1993 apie italų kalbą, Dittmar 1990 apie vokiečių).

Bazinei antrosios kalbos įsisavinimo atmainai būdingas pamatinės veiksmožodžio formos vartojimas. Pamatine (angl. *base*) ši forma vadinama todėl, kad ji vartojama tik leksine veiksmožodžio reikšme ir besimokančiojo tarpukalbės sistemoje jai nėra priskiriamos tokios tikslinėje kalboje galinčios egzistuoti jos morfologinės reikšmės kaip laikas, asmuo, skaičius ar pan. Anglų ar kitose morfologiškai mažiau sudėtingose kalbose tokia forma gali būti veiksmožodžio kamienas, pvz., *love*, *go*, o papildomos, tikslinėje kalboje morfologija parodomos reikšmės, tokios kaip laikas ar asmuo, pridedamos pasitelkiant papildomus žodžius: įvardžius, prieveiksmius ir pan. Gali kilti klausimas, nejaugi tai įmanoma ir tokiose morfologiškai turtingose kalbose kaip lietuvių. Juk lietuvių kalbos vartosenoje veiksmožodžio formos negali neturėti galūnės, kuri būtinai savaime parodo laiką/asmenį. Išties, kadangi besimokantieji semiasi iš aplinkos, jų kalboje vartojamos formos yra realiai lietuvių kalboje egzistuojančios formos, pvz., *myli*, *eina*, tačiau jos „veikia“ vis tiek kaip pamatinė veiksmožodžio forma, pvz., *vakar aš eina* = vakar ėjau. Dažniausiai lietuvių K2

³ Terminą žr. LTŽ.

pamatine veiksmazodžio forma yra vartojama tiesioginės nuosakos esamojo laiko trečiojo asmens forma, rečiau – bendratis, kai kurioms leksemoms gali pasitaikyti ir kitų formų, pvz., *ne/žinau* (išsamiau apie bazinę atmainą lietuvių K2 žr. Ramonaitė priimta spaudai).

Yra keletas esminių natūraliosios morfologijos principų (išsamiai žr. Dressler *et al.* 1987, Crocco Galeas 2001), kurie veikia įsisavinant morfologiją. Tai tokie principai kaip **ryškumas** (angl. *salience*), kai tam tikras elementas yra pastebimas, aiškus kalboje, **reguliarumas** (angl. *regularity*), kai sistema kaip įmanoma vienodesnė; **skaidrumas** (angl. *transparency*) – aiškus formantas ir viena forma atitinka vieną funkciją; **žymėtumas** (angl. *markedness*), kai nežymėta forma yra paprastesnė nei žymėta; **ikoniškumas** (angl. *iconicity*), kai atitinka arba yra artima fonetinė išraiška. Žinoma, taip pat veikia ir tokie veiksniai kaip formos **dažnumas** (angl. *frequency*) aplinkos kalboje. Svarbu pabrėžti, kad visi principai ir veiksniai veikia vienu metu, nors vienas dominuoja konkrečiu atveju, tačiau kiti dėl to nenustoja veikti (žr. t. p. Andersen 1984, Bybee 1991, Ellis 2006).

2. Tiriamoji medžiaga

Šiame straipsnyje analizuojama medžiaga iš sukaupto lietuvių K2 įsisavinimo tekstyno. Kalbos duomenys surinkti iš 17 skirtingų pirmųjų kalbų, amžiaus, lietuvių kalbos įsisavinimo lygio ir praleisto laiko Lietuvoje kalbėtojų. Spontaneous kalbos medžiaga rinkta individualaus pokalbio metu (vidutiniškai 1 val. trukmės), pusiau struktūruoto sociolingvistinio interviu metodu susitinkant po du kartus su kiekvienu iš dalyvių. Taip pat dalyvių prašyta atlikti kelias iš anksto paruoštas užduotis (nebylaus filmo „Modern times“ atpasakojimas, paveikslėlių apibūdinimas, kulinarinio recepto pasakojimas, sakinių pakartojimas), kad būtų galima lengviau palyginti tam tikrus aspektus skirtingų dalyvių kalboje (išsamų metodo aprašymą žr. Ramonaitė 2015a). Analizuojama medžiaga yra 27 val. trukmės įrašų, transkribuotų pagal CHILDES (MacWhinney 2000) sistemą CLAN formatu, vėliau morfologiškai koduota ir anotuota.

1 lentelė. Duomenys apie tiriamuosius

ID ⁴	Amžius	K1	Laikas Lietuvoje	Lietuvių k. mokymasis (val.) ⁵	Medžiaga (trukmė val.)	Įsisavinimo atmaina
Agata	28	rusų	3 metai	50	1:55	pobazinė
Alexandr	20	ukrainiečių	~4 metai	90	1:06	pobazinė
Angel	45	ispanų	~2,5 metų	300	1:48	bazinė
Anna	66	italų	18 metų	80	1:13	pobazinė
Diego	54	tagalų, anglų	10 metų	30	0:49	ikibazinė
Dino	27	italų	~2 metai	260	2:36	pobazinė
Elena	45	italų	10 metų	1000	1:27	pobazinė
Eunok	54	korėjiečių	21 metai	660	1:32	pobazinė
Ganna	22	ukrainiečių	4 metai	140	2:06	pobazinė
Gediminas	23	rusų, ukrainiečių	3,5 metų	50	1:28	pobazinė

⁴ Vardai pakeisti, transkripcijose kalbėtojas žymimas pirmosiomis trimis vardo raidėmis, pvz.: Agata = AGA.

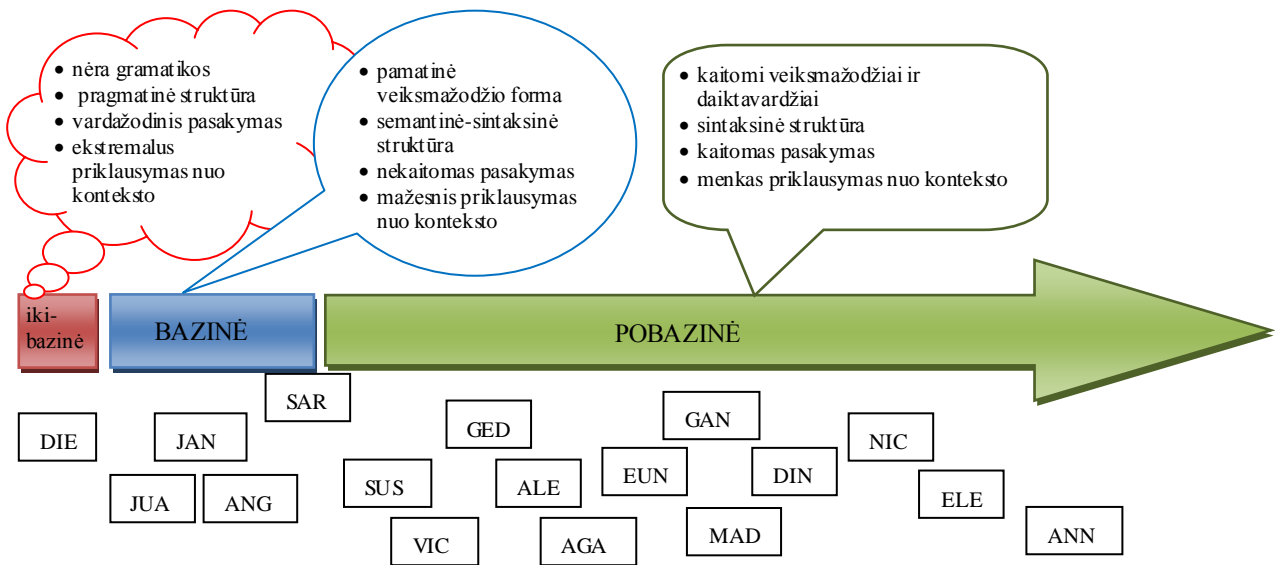
⁵ Apskaičiuota apytiksliai pagal tyrimo dalyvių pateiktą informaciją.

Jane	48	anglų	16 metų	50	1:14	bazinė
Juan	32	ispanų	3 metai	660	1:38	bazinė
Madina	19	kazachų, rusų	~3 metai	90	1:55	pobazinė
Nicolas	32	prancūzų	~9 metai	700	2:04	pobazinė
Šarūnas	39	anglų	7 metai	0	1:16	bazinė-pobazinė
Susan	23	anglų	8 mėn.	100	1:34	pobazinė
Victoria	18	rusų	1,5 metų	140	1:23	pobazinė
Iš viso:					27:04	

Tyrimui buvo sąmoningai stengiamasi ieškoti kaip įmanoma įvairesnių tiriamųjų (pvz., neapsiriboti vienos ir tos pačios kalbos ar kalbų grupės kalbėtojais), kad būtų galima daryti kuo bendresnes išvadas apie lietuvių kalbos kaip antrosios įsisavinimą. Todėl tiriamųjų amžiaus spektras yra nuo 18 iki 66 metų, praleistas laikas Lietuvoje – nuo 8 mėnesių iki 21 metų, kiek daugiau tiriamųjų yra iš romanų (italų, prancūzų, ispanų) ir slavų (rusų, ukrainiečių) kalbų grupių, iš germanų kalbų atstovų tyrime sutiko dalyvauti tik anglų kalbos gimtakalbiai, yra keletas dvikalbių asmenų ir tipologiškai tolimesnių kalbų atstovų (kazachų, tagalų, korėjiečių).

Pirminis tyrimo siekis tirti visai formaliai kalbos nesimokiusius asmenis pakoreguotas atsižvelgiant į lietuviškąjį kontekstą (daugelis užsieniečių Lietuvoje bent pamėgina lankyti kalbos kursus), todėl neturėjusių nė vienos paskaitos tarp tyrimų dalyvių yra tik vienas (Šarūnas), o keli dalyviai yra lankę intensyvius kalbos kursus savo gyvenimo Lietuvoje pradžioje (Elena, Eunok, Juan ir Nicolas). Vis dėlto daugiau nei pusė tyrimo dalyvių lietuvių kalbos formaliai mokėsi labai nedaug, o net ir tie, kurie lankė intensyvų kursą, gyvena Lietuvoje, lietuvių kalbos apsuptyje, gerokai ilgiau nei lankė kursus, todėl aplinkos kalbos įtaka laikytina akivaizdžiai didesne. Kaip matyti iš vėlesnės analizės, formalus mokymosi trukmės faktas savaime nebūtinai turi įtakos besimokančiojo kalbos lygiui.

Remiantis šiais turimais duomenimis, buvo nustatyta lietuvių kalbos veiksmožodžio sistemos įsisavinimo seka, taip pat nustatyta, kokiai įsisavinimo atmainai priklauso kiekvienas tiriamųjų. Glaustai šiuos aspektus galima apibendrinti tokia schema, žr. 1 pav. Pati pirmoji, *ikibazinė*, įsisavinimo atmaina pasižymi vardažodiniais pasakymais, be jokios morfologijos, grįstais vien pragmatine struktūra, tokio kalbėtojo komunikacija yra itin priklausoma nuo gimtakalbio pašnekovo, bet abstraktesnio pobūdžio, atsietas nuo pačios artimiausios aplinkos, pokalbis nėra įmanomas. Tokio „lygmens“ kalbėtojai paprastai teigia nemoką, todėl reikšminga, kad tarp tyrimo dalyvių užfiksuotas ir vienas šios atmainos kalbėtojas (Diego, visgi atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje tiriamasis gyvena ilgai, jo pasyvi kompetencija turi ir kitoms atmainoms būdingų bruožų).

1 pav. Įsisavinimo atmainų požymių seka ir joje išsidėstę tiriamieji.

Bazinėje tarpukalbės atmainoje imama vartoti pamatinė veiksmažodžio forma, tai semantiškai-sintaksiškai struktūruoja pasakymą. Nors kaitomų morfologinių formų šioje atmainoje vis dar nėra (morfologiškai skirtingos formos nevartojamos skirtingomis funkcijomis), tačiau tokie pasakymai jau yra kiek mažiau priklausomi nuo konteksto. Ši atmaina ypatinga tuo, kad gali būti pakankama elementariai komunikacijai ir kalbos raida gali fosilizuotis šioje atmainoje (Juan, Jane ir Angel). *Pobazinė* įsisavinimo atmaina yra iš esmės nesibaigiantis kontinuumas, tačiau jos pradžia yra morfologinių opozicijų pastebėjimas tikslinėje kalboje, t.y. kad skirtingos to paties žodžio formos turi skirtingą funkciją. Tokiu būdu kalbos dalys imamos kaityti, pasakymas pradedamas konstruoti remiantis sintakse.

Kaip minėta, ankstesniuose tyrimuose iki šiol daugiausia dėmesio skirta veiksmažodžiui ir nustatyta tokia lietuvių kalbos kaip antrosios veiksmažodžio sistemos implikacinė seka: Esamasis I. > (Bendratis) > Būtasis kartinis I. > Būsimasis I. > Liepiamoji nuos. > Tariamoji nuos. > Dalyvis > Būtasis dažninis I. > Pusdalyvis/padalyvis. Pagal šių kategorijų įsisavinimą 1 paveiksle pavaizduoti išsidėstę ir pobazinės atmainos tiriamieji nuo Susan iki Anna (Šarūnas, kaip ir vaizduojama, yra ant ribos tarp bazinės ir pobazinės). Išsamiau apie bendrą raidą ir veiksmažodžio sistemos įsisavinimo seką žr. Ramonaitė 2015b; apie bazinės atmainos ypatumus Ramonaitė priimta spaudai.

3. Analizė

Automatinio morfologinio kodavimo metu nėra užkoduojamos užsieniečių vartojamos žodžių formos, kurios neegzistuoja tikslinėje lietuvių kalboje (pvz., *minkčioti*, *nurėčiu*, *rašu*). Dėl to tokių formų morfologinė koduotė buvo atliekama rankiniu būdu kartu nurodant, kad forma skiriasi nuo tikslinės kalbos (duomenyse žymima *dif*). Tokios K2 pavartojamos formos gali būti dviejų tipų: dėl netyčinio (akcento ar kalbos rikto) tarimo padarytos klaidos, kurios iš esmės morfologinės

formos nekeičia, ir tokios formos, kurių sudarymas arba ištarimas keičia formos morfologinę reikšmę tikslinėje kalboje⁶. Iš pastarųjų šiame straipsnyje ir stengiamasi pastebėti dėsningumus, kurie parodytų lietuvių K2 sistemos raidą.

Antrąją kalbą įsisavinantis asmuo nuolat kuria savo tarpukalbės sistemą, kuri nebūtinai atitinka tikslinę kalbą, tačiau tai yra sistema. Norint tirti K2 įsisavinimą ir suprasti šio proceso eigą, sudaromos formos vertintinos iš besimokančiojo, o ne iš tikslinės kalbos pozicijų. Tarkime tai, kas žvelgiant iš tikslinės kalbos pozicijų atrodo kaip neteisingas formos pasirinkimas, pvz., *tu eina*, iš besimokančiojo perspektyvos nėra klaidingas, o yra vienintelės mokamos šio veiksmažodžio formos pavartojimas, t.y. nėra taip, kad asmuo pasirenka „klaidingai“, o tiesiog vartoja vienintelį savo tuo metu mokamą variantą. Tai Bley-Vroman (1983) vadina *lyginimo paklydimu* (angl. *comparative fallacy*) ir yra reikšmingai kitoks požiūris į besimokančiųjų kalbos raidą.

Kaip minėta, šiame straipsnyje apsiribojama veiksmažodžio formų analize. Neegzistuojančių (dif) formų analizuojamuose duomenyse apskritai nėra daug ir daugiausia jų – atsitiktinės klaidos ar riktai, o tų, kurios, tikėtina, rodo gramatinės kompetencijos raidą, randama labai nedidelė dalis. Atsitiktinės klaidos gali ir nesutrukdyti komunikacijai, tarkim, greitai šnekant sukeičiami žodžio skiemenys, tačiau pašnekovas vis tiek supranta, kas norėta pasakyti. Kas kita yra tokios formos, kai tam tikra ypatybė – žodžio forma, garsas ar kt. – vartojama visą laiką ir nuosekliai, nors pagal tikslinės kalbos sistemą neturėtų būti vartojama.

Daugumos kalbėtojų šnekos duomenyse tokios sistemingai besiskiriančios nuo tikslinės kalbos formos sudaro labai nedidelę dalį ir tik pora kalbėtojų sukonstravo daugiau neegzistuojančių formų (įdomu pastebėti, kad du bazinės atmainos kalbėtojai – Jane ir Juan – gramatinės kompetencijos raidą rodančių formų nesudarė, o tai dar kartą parodo, jog šioje atmainoje savarankiško kūrimo iš esmės nesama). 2 lentelėje pateikiami kiekybiniai duomenys apie visas tiriamųjų pavartotas veiksmažodžio formas, visas *dif* žyma pažymėtas formas ir atskirai išskirtos tos formos, kurios, manytina, rodo gramatinės kompetencijos raidą ir toliau analizuojamos straipsnyje. Pateikiamas šių pastarųjų tipų (*types*) skaičius suskaičiuotas rankiniu būdu, nes automatiškai tokios formos kaip *valgu* ir *nevalgu* skaičiuojamos kaip du tipai, o šios analizės tikslams laikytinos vienu tipu, taip pat pateikiamas pavartojimo atvejų (*tokens*) skaičius. Toliau analizėje bandoma išvelgti, ar tos iš tikslinės kalbos elementų sukonstruotos formos rodo aktyvų formos darybos procesą ir gramatinės kompetencijos raidą, kokia ji galėtų būti, ar yra bendrų sisteminių dalykų skirtingų kalbėtojų šnekoje ir kuo tai galėtų būti pagrįsta.

⁶ Formos, kurių netikslumas buvo tik fonetinis (duomenys nebuvo skirti fonetinei analizei, todėl šie aspektai žymėti tik ryškių neatitikimų atvejais, kiek leidžia nespecializuota rašyba), iš esmės nekeičiantis morfologijos, žymėtos *dif:pr*, o formos, kurių galūnė buvo nebaigta sakyti, žymėtos *dif:nz* (nebaigtas žodis). Kitos nuo tikslinės kalbos besiskiriančios formos, kurių netaisyklingo sudarymo motyvai nėra tokie paviršiniai, transkripcijose žymėti tik *dif* žyma.

2 lentelė. Duomenys apie tiriamųjų pavartotas veiksmažodžio formas

ID	Įsisavinimo atmaina	Pavartoti veiksmažodžiai	Dif formos	Gramatinės kompetencijos raidą rodančios formos	
				Tipai ⁷	Pavartojimo atvejai
Diego	ikibazinė	50	10	2	2
Jane	bazinė	885	26	0	0
Juan	bazinė	532	6	0	0
Angel	bazinė	962	165	6	13
Šarūnas	bazinė-pobazinė	1123	36	7	15
Susan	pobazinė	485	47	10	32
Victoria	pobazinė	1070	53	13	27
Gediminas	pobazinė	1049	24	5	6
Alexandr	pobazinė	598	10	2	2
Agata	pobazinė	1065	123	33	55
Eunok	pobazinė	740	12	2	2
Ganna	pobazinė	2437	44	15	18
Madina	pobazinė	1715	66	23	46
Dino	pobazinė	1934	62	13	18
Nicolas	pobazinė	2410	151	16	23
Elena	pobazinė	1736	38	7	10
Anna	pobazinė	1308	16	3	3

Transkripcijos morfologinėje koduotėje yra nurodoma visa informacija apie kiekvieną žodžio formą. Veiksmažodžių yra nurodoma nuosaka (jei kita nei tiesioginė), laikas, skaičius, asmuo, ar veiksmažodžio forma sangražinė, ar tai neiginys ir kt., žr. 1 pavyzdį.

- 1) *ANN: *ir mergaitė išėjo o jis buvo pasi [/] pasiryžę net aukoti grįžti dar kartą į kalėjime kad tik mergaitė būtų [//] būtų laisva.*
- % mor: conj|ir=ir n:08:fm:sg:nom|mergaitė=mergaitė v:past:3 pfx:iš|eiti=išėjo
 conj|o=o pronom:ms:sg:nom|jis=jis v:past:3|būti=buvo
 v:part1:ref:past:undef:ms:pl:nom:pfx:pa|ryžti=pasiryžę part|net=net
 v:inf|aukoti=aukoti v:inf|grįžti=grįžti adv|dar=dar
 n:01:ms:sg:acc|kartas=kartą prep|i=i n:01:ms:sg:loc|kalėjimas=kalėjime
 conj|kad=kad part|tik=tik n:08:fm:sg:nom|mergaitė=mergaitė
 v:cond:3|būti=būtų adj:01:undef:fm:sg:nom|laisvas=laisva.
 (Anna, MT)

Koduoiant K2 lietuvių kalbos duomenis reikėjo papildomų žymų būtent skirtingai nuo tikslinėje lietuvių kalboje egzistuojančioms formoms užkoduoti. Tam, kaip jau minėta, pridėta speciali žyma *dif*, prie kurios, reikalui esant, buvo pridėdama dar papildomų žymų. Kai kuriais atvejais K2 kalbėtojų duomenyse randamų formų nebuvo galima aiškiai priskirti konkrečiai kategorijai, nes iš pasakytos galūnės nėra aišku, pvz., formos *davo* ar *duodė* yra iš veiksmažodžio *duoti*, tačiau nėra aišku, kuriam laikui ar net asmeniui jas priskirti. Tokiais atvejais forma nebuvo priskirta konkrečiam laikui, o buvo visa žymima kaip priklausanti *dif* kategorijai: v:dif|duoti=davo.

⁷ Suskaičiuoti rankiniu būdu pagal aktualumą šiai analizei, kai tokios formos kaip *valgu* ir *nevalgu* laikomos vienu tipu.

Nemažą *dif* formų dalį sudaro nebaigti sakyti žodžiai. Tai gana natūralu spontaninėje šnekoje, tačiau besimokančiųjų kalbos atveju ne visuomet aišku, ar žodžio galūnė nepasakyta tiesiog greitame kalbos sraute, ar tai galėtų būti tam tikra vengimo strategija, kai asmuo nėra tikras, kokią galūnę turėtų vartoti. Ypač dažnai pasitaiko tokios veiksmažodžių formos kaip *galvoj*, *važiuoj*, kurių pirmosios net neaišku, kuriam laikui – esamajam ar būtajam kartiniam – šią formą priskirti.

Dalis formų yra lengvai atpažįstamos kaip bendratys, t.y. turi aiškų formantą *-ti*, nors pati pasakyta forma nėra egzistuojanti lietuvių kalboje, todėl buvo pažymėta žyma *dif*. Pavyzdžiui, *pjausti* (= pjaustyti, vartojo daugelis tiriamųjų), *išmanoti* (= išnuomoti, Angel), *pašilkti* (= pašildyti, Šarūnas), *maustis* (= maudytis, Ganna), *persikeliauti* (= persikelti, Dino), *minkčioti* (= minkyti, Elena) ir pan. Taip pat yra kitų formų, nedaug besiskiriančių nuo tikslinės kalbos formų, pvz.: *siunkite* (= siųskite, Dino), *subendraudjam* (= susibendraudjame, Gediminas), *stengdavome* (Anna).

Taigi dauguma neegzistuojančių formų visgi semiasi resursų iš tikslinės lietuvių kalbos. Čia galima paminėti vieną išimtį – tiriamąją Jane, kuri vartoja kelias skirtingas formas, neturinčias darybinių atitikmenų lietuvių kalboje: *bėgaus*, *dirbas*, *klausias*, *kalbėtai*. Ši tiriamoji yra tipiškiausia bazinės atmainos kalbėtoja, vartoja tik pamatinę veiksmažodžio formą, šioje atmainoje jos kalbos įsisavinimas yra fosilizavęsis, šios neįprastai sudarytos veiksmažodžio formos nesudaro aiškios morfologinės opozicijos su tų pačių leksemų vartojama pamatine forma, todėl tikėtina, kad tai gali būti okaziniai dariniai arba galbūt tam tikras eksperimentavimas.

Tai, kad naujoms formoms sudaryti naujieji kalbėtojai semiasi iš tikslinės kalbos resursų, nors ir nėra konkrečiai tokių formų girdėję aplinkos kalboje, geriausiai iliustruoja tokie pavyzdžiai, žr. 2–4 pvz., nes, nors tokios formos lietuvių kalboje neegzistuoja, jos sudarytos su esamais formantais ir todėl nesudėtingai atpažįstamos ir suprantamos.

2)	110	*SUS:	<i>later@en toliau</i> +...	
	111	*SUS:	<i>reiks reiksi hm reiks</i> . [norima pasakyti: tau reikės]	
	112	*SUS:	<i>idek</i> [: <i>idék</i>] +...	
	113	*SUS:	<i>vandens i</i> +...	
	114	*TYR:	<i>aha eh puodą</i> .	
	115	*SUS:	<i>puodą@rep</i> .	(Susan, receptas)
3)		*GAN:	<i>nu jums per du valan@nz po to per du valandas jūs nereiksite</i> <i>kažkaip nu kažkur valgyti</i> .	
				(Ganna, receptas)
4)	571	*DIN:	<i>kai padažas paruoštas ir kai</i> +...	
	572	*DIN:	<i>tešla truputį s [/] sausavo?</i>	(Dino, receptas)

Analizuojant kitas tiriamųjų pavartotas neegzistuojančias veiksmažodžio formas išryškėjo, kad nemažai jų turi tam tikrų panašumų ir jas galima suskirstyti į tam tikras, galbūt sąlygines, grupes. Pastebėta, kad dažnai skirtingi tiriamieji neegzistuojančias formas sudaro pasinaudodami tais pačiais formantais, ypač tai būdinga formos galūnei ir juos galima suskirstyti į penkias grupes: *-u*, *-a*, *-(i)au*, *-o*, *-ė*. Kadangi taip sudarytų veiksmažodžio formų pavartojo visi kalbėtojai, verta

paanalizuoti, ar šie konkretūs formantai (čia vadinama formantais, galima vadinti žyma) yra vartojami konkrečioms ir pasikartojančioms funkcijoms, t.y. ar sudaro savitą sistemą ir kokia galėtų būti jų funkcija besimokančiųjų tarpukalbėje. Toliau straipsnyje analizuojamas šių formantų vartojimas ir pateikiamos galimos išvalgos apie sistemos formavimąsi. Taip pat aptiriamos kitos, būdingesnės individualiems kalbėtojams, sudarytos neegzistuojančios formos, stengiantis išvelgti dėsningumus tarp skirtingų kalbėtojų.

a) *Formantas -u*

Su šiuo formantu lietuvių kalboje neegzistuojančias formas sudarė 10 tiriamųjų (87 pavartojimo atvejai). Bazinės atmainos kalbėtojai Juan ir Angel pavartojo formą *norėčiu*, kurią būtų galima laikyti tiesiog fonetiniu išmoktos mandagumo formulės netikslumu, tačiau ant pobazinės atmainos slenksčio esantis Šarūnas pavartojo analogišką *sakyčiu*. Dėl to galima įtarti, kad formantas *-u* galėtų būti sistemos dalis. Tai tampa akivaizdžiau žvelgiant į pobazinės atmainos kalbėtojų vartoseną. Pobazinėje atmainoje jau yra aktyviai kuriama kalbos sistema siekiant artėti prie tikslinės kalbos. Iškalbingi yra tokie dariniai, kuriuose formantas vartojamas savarankiškai sudarant formas, žr. 5–12 pavyzdžius.

5)	388	*SUS:	<i>jo I_mean@en aš aš ne +...</i>	
	389	*SUS:	<i>valgu +...</i>	
	390	*SUS:	<i>restorane daug.</i>	(Susan, interviu)
6)		*VIC:	<i>aš nežinu daug veiksmažodžių lietuvių [/] lietuvių +...</i>	(Victoria, MT)
7)		*AGA:	<i>kada aš eh atvažiuo čia +...</i>	(Agata, interviu)
8)	95	*AGA:	<i>ne man patinka {gaminti valgyti} aš daru bet aš +...</i>	
	96	*AGA:	<i>daru daugiau +...</i>	
	97	*AGA:	<i>hm aš nedaru eh baltarusų arba lietuvių.</i>	(Agata, receptas)
9)	122	*AGA:	<i>čia Lietuvoj aš taip pat pastebėju kad eh pavydžiu [: pavyzdžiui] eh +...</i>	
	123	*AGA:	<i>migrantus kuri nie [/] niekalba rusiškai ji jo eh +...</i>	
	124	*AGA:	<i>at@nz eh atveda?</i>	(Agata, interviu)
10)		*GAN:	<i>reikia paimiti nu kaip nežinau proporcijas aš viską dariau aš tik žūri bet +...</i>	(Ganna, receptas)
11)		*DIN:	<i>pavyzdžiui frazės itališkai ir išvertinu iš [//] iš anglų.</i>	(Dino, interviu)
12)	563	*NIC:	<i>kai aš grįžu į Prancūziją aš palyginsiu viskas nu ten su su Lietuva arba kai aš esu čia aš pradedu tai irgi biški +...</i>	
	565	*TYR:	<i>+< aha.</i>	
	566	*NIC:	<i>nu palyginti bet +...</i>	(Nicolas, interviu)

Visais atvejais formantas *-u* vartojamas pirmam vienaskaitos asmeniui reikšti. Dauguma atvejų kontekstas rodo dabarties ar apibendrintos dabarties situaciją. Kiek neaišku yra 12 pavyzdyje, kadangi čia galėtų būti kalbama ir apie konkrečią praeitį („tąkart, kai grįžau“), vėliau vartojama būsimosios laiko forma neįprasta (platesniame kontekste nuorodos į ateitį nėra, čia greičiausiai pavartota su hipotetiniu atspalviu), tačiau toliau vartojamas esamasis laikas (*pradedu palyginti*) leistų manyti, kad visa situacija pateikiama apibendrintos dabarties rėmuose. Šiek tiek kitaip yra 7, 9 ir iš dalies 10 pavyzdžiuose. Juose aiškesnė nuoroda į konkretų įvykį praeityje. Išties veiksmažodžio

kamieno priesaga 7 ir 9 pavyzdžiuose rodytų būtąjį laiką, tokią prielaidą remia ir pasakymų reikšmė. O 10 pavyzdyje pavartota forma *dariu*, t.y. tariama minkštai, skiriasi nuo 8 pavyzdyje vartotų formų, tariamų kietai, ir lyg būtų artimesnė tikslinės kalbos formai *dariau*.

Žvelgiant iš tikslinės kalbos perspektyvos atrodytų, kad tiriamieji tiesiog klysta ar nėra išmokę, kokią galūnę reikia pridėti skirtingų tipų veiksmažodžių, arba jiems sunkumų kelia kokie kiti aspektai. Didžiąja dauguma atvejų skirtingų laikų bei nuosakų vienaskaitos pirmojo asmens formas (jų tekstyne užfiksuota beveik 4000) tiriamieji vartojo lietuvių kalboje egzistuojančias, taisyklingai sudarytas formas. Tačiau iš to negalima spręsti, ar tiriamieji yra įsisavinę jų darybą, ar tiesiog atkartoja aplinkos kalboje girdimas formas, o tuo labiau – kokia įsisavinimo raida. Todėl šios savarankiškai sudaromos, bet neegzistuojančios formos, kurias su tuo pačiu formantu sukonstruoja skirtingi tiriamieji atskleidžia, kad formantas *-u* yra ryškus tikslinėje aplinkos lietuvių kalboje, pastebimas ir inkorporuojamas į tarpukalbės sistemą.

Taigi žvelgiant į duomenis galima matyti, kad formantas *-u* yra vartojamas reiškiant tiek dabartį, tiek praeitį, tačiau bendras bruožas yra jo vartojimas pirmam vienaskaitos asmeniui nusakyti. Tai išties yra universalus, visoms asmenuotėms ir net visiems laikams bei nuosakoms būdingas vienaskaitos pirmąjį asmenį rodantis formantas, taigi nors jis yra žymėtas, bet santykinai reguliarus ir skaidrus. Taip pat natūraliai vienaskaitos pirmas asmuo yra dažnas aplinkos kalboje bei ypač aktualus kalbančiajam asmeniui. Dėl visų šių palankių veiksnių, kaip rodo duomenys, pastebimas labai anksti ir tikslinėje kalboje vartojama funkcija įsisavinamas vienas pirmųjų.

b) Formantas *-a*

Toks formantas lietuvių kalboje neegzistuojančiose formose užfiksuotas 13 tiriamųjų kalbos duomenyse (58 pavartojimo atvejai). Iškart paminėtina, kad tokio pobūdžio gramatinės kompetencijos raidą rodančių formų nesudarė nei ikibazinės, nei bazinės atmainos kalbėtojai. Tačiau jų užfiksuojama jau nuo į pobazinę atmainą bepereinančio Šarūno kalbos duomenų. Reikia atkreipti dėmesį, kad tiriamieji, kurių gimtoji yra viena slavų kalbų, gali dėl savo gimtosios kalbos įtakos nekirčiuotą *-o* žodžio gale ištarti kaip *-a*. Dėl šios priežasties kalbėtojų VIC, GED, ALE, AGA, GAN, MAD, kurie jų pavartojo daugiausiai (37), šnekoje formas su formantu *-a* būtų galima kvestionuoti, tačiau jie visi pavartojo ir formų su aiškiai ištarta nekirčiuota *-o*. Be to, tokias pat formas su formantu *-a* sudaro ir kitų gimtųjų kalbų tiriamieji, žr. 13–17 pavyzdžius.

13)	*SAR:	<i>man atroda aš žinau kad nėra bet +...</i>	(Šarūnas, interviu)
14) 684	*SUS:	<i>bet mes buvome +...</i>	
685	*SUS:	<i>mokykloje.</i>	
686	*TYR:	<i>aha.</i>	
687	*SUS:	<i>nes ji +...</i>	
688	*SUS:	<i>man +...</i>	
689	*SUS:	<i>pad [/] padėja?</i>	
690	*TYR:	<i>aha padėjo taip taip.</i>	

- 691 *SUS: *su pro [//] su prog [/] programa.* (Susan, interviu)
- 15) 263 *DIN: *ir po to kai +...*
 264 *DIN: *kai morkos +...*
 265 *DIN: *tapo.*
 266 *DIN: *ta [/] ta [/] tapa?*
 267 *TYR: *mhm.*
 268 *DIN: *taps mikštūs.*
 269 *TYR: *mhm.*
 270 *DIN: *reikia dėti ehm salierą.* (Dino, receptas)
- 16) 141 *NIC: *kai tu išgirda apie +...*
 142 *NIC: *nu dabar čia kai tu sužino apie istoriją tai tu matai kad ah Lietuva labai*
 143 *didelė +...*
 144 *NIC: *nu anksčiau būdavo ir viskas.* (Nicolas, interviu)
- 17) *ANN: *tada aš girdėdava aš turiu tokį +...* (Anna, interviu)

Nors tokių formų ne slavakalbių šnekoje nėra daug, tačiau jos, panašu, yra sudaromos sistemiškai. Visgi nėra aišku, kokiai konkrečiai funkcijai reikšti formantas *-a* gali būti vartojamas. Šarūno pavyzdyje tai greičiausiai yra dabartis, Susan – pagal kontekstą tikėtina – praeitis (nes kalbėta apie konkrečią ką tik pasibaigusią programą). Dino kalba apibendrinta reikšme pasakodamas receptą, taigi labiausiai tikėtinas būtų esamojo laiko vartojimas. Tai parodo ir kalbėtojo nepasitenkinimas pasakyta forma *tapo* ir bandymas sudaryti kitą formą. Visgi sudaręs formą *tapa* ir net gavęs klausančios tyrėjos pritarimą ja nepasitenkina ir pavartoja kitą, gramatiškai keisčiau tame kontekste skambančią būsimąjo laiko formą *taps*, tačiau, greičiausiai, labiau priimtina, nes ji egzistuoja tikslinėje kalboje. Šiuose trijuose (13–15) pavyzdžiuose kontekstas suponuoja trečiąjį asmenį, o kitokių kontekstų nepasitaiko. Tačiau 16 ir 17 pavyzdžiuose pateikiami labai pažengusių kalbėtojų pasakymai, kuriuose forma su formantu *-a* pavartojama net vienaskaitos pirmajam ir antrajam asmenims reikšti. Taigi, nors ir iš nedaugelio tokių sudarytų formų, vis tik panašiau, kad šis formantas neturi savo specifinės funkcijos, o galbūt vartojamas ten, kur nežinoma, ką vartoti. Formantas *-a* galėtų būti pamatinės formos, t.y. aprėpiančios visas funkcijas, požymis⁸.

Duomenyse užfiksuotas ir įdomus minkštas *-a* formanto *-ia* variantas. Kadangi visi tiriamieji atpasakojo tą pačią filmo ištrauką, kur reikėjo apibūdinti veikėjų bėgimą, net trijų tiriamųjų (SUS, NIC ir ELE) duomenyse užfiksuota forma *bėgia*, žr. 18 pavyzdį. Kad tai nėra okazinis ir su šia viena leksema susijęs darinys, patvirtina ir kitų tiriamųjų sudarytos formos iš kitų leksemų, žr. 19–22 pavyzdžius.

- 18) *ELE: *inai [:jinai] pavogė duono ir kol inai [:jinai] bei [/] bėgia nubėga +...* (Elena, MT)
- 19) 1324 *EUN: *bet kartais sumaišia +...*
 1325 *EUN: *sumaišė.*
 1326 *TYR: *ką sumaišė?*

⁸ Kaip pamatinė veiksmazodžio forma bazinėje atmainoje dažniausiai vartojama esamojo laiko trečiojo asmens forma (Ramonaitė, priimta spaudai), o kadangi pirmoji asmenuotė yra gausiausia, *-a* besibaigianti forma pasitaiko dažniausiai. Be to, garsas *-a* ne tik yra itin dažnas šnekoje, bet įsisavinant pirmąją kalbą stebimas kaip prėmorfėma (žr. Savickienė 2003), o Wójcik yra užfiksavęs hiperkorektiškai vaikų kalboje sudarytų formų su galūne *-a* (2000, 111 ir toliau).

- 1327 *EUN: *kartu.*
 1328 *EUN: *kalba.*
 1329 *EUN: *korėjietišškai +...*
 1330 *EUN: *lietuviškai kartu.*
 1331 *EUN: *naudoja.* (Eunok, interviu)
- 20) *GAN: *ir po to jis ten paprastai **sėdia** ten buvo viena vieta ir jis ten **sėdia** paimė šitą vietą.* (Ganna, MT)
- 21) 347 *GAN: *jie pažiūrėjo ir jis **sakia**.*
 348 *GAN: *o tu gali įsivaizduoti jeigu mes turėjom namą.* (Ganna, MT)
- 22) 36 *MAD: *o jūs buvot čia kai kada jis **išgelbia** tos policininkas?*
 (...) (Madina, MT)
 49 *MAD: *nes jiš [/]jis išgelbė tos policininkas.*

Pasakojant filmo ištrauką natūralu būtų vartoti ir esamąjį laiką, sudabartinant pasakojamuosius įvykius, ir būtajį laiką. Situacijose, kur tiriamieji pavartojo tokias formas, lieka neaišku, ar norėta pasakyti esamojo, ar būtojo laiko formą, nes pagal kontekstą tiktų ir viena, ir kita, o pasitaiso (Elena – *nubėga*, Eunok – *sumaišė*, Ganna – *paimė*) skirtingai. Visgi manytina, kad tokios formos sudarytos ne atsitiktinai, o sukonstruotos siekiant rasti tinkamą.

Taigi, nors šis formantas kalboje yra vienas dažniausių, visgi jis ypač daugiareikšmis, pasitaiso vartojant įvairių laikų, visų asmenų formas (kaip tematinis balsis 1-os asmenuotės veiksmožodžiuose), o tai jį daro neskaidrų ir jis ilgai išlaiko pamatinio – daugiafunkcinio – formanto poziciją.

c) *Formantas -(i)au*

Devyni tiriamieji sudarė lietuvių kalboje neegzistuojančias formas su tokiu formantu (30 pavartojimo atvejų). Tiesa, bazinės atmainos atstovai JAN ir ANG taip pat pavartojo porą panašių formų, pvz.: *prancimanau* „prisimenu/prisiminiau“, tačiau tie atvejai panašesni į tiesiog netiksliai ištartas išmoktas formas ar net formules. Jau pobazinės atmainos kontinuumo pradžioje esančių Susan ir Victoria kalboje užfiksuotos taip sudarytos formos, žr. 23–24 pavyzdžius.

- 23) 304 *SUS: *aš nelabai +...*
 305 %com: *#*
 306 *SUS: ***bandiau**.* (Susan, interviu)
- 24) 372 *VIC: *dar yra paskaitos aš **pradedau** studijuoti lietuvių kalba tik +...*
 373 *VIC: *tik pra@nz +...*
 374 *VIC: *praeina metų kitą metų.*
 375 *TYR: *mhm.*
 376 *VIC: *+< ne ne kitą bet +...*
 377 *VIC: *pirmą metų.* (Victoria, interviu)

Toliau pobazinėje atmainoje pažengusių kalbėtojų šnekoje taip pat užfiksuota keletas panašių atvejų, žr. 25–26 pavyzdžius. Žvelgiant iš tikslinės kalbos perspektyvos gali kilti pagunda tokių formų sudarymą aiškinti pagrindinių veiksmožodžio formų neišmokimu arba minkštųjų priebalsių virtimo afrikatomis taisyklių neišmanymu. Tai nebūtų klaidinga, tačiau stengiantis žvelgti į turimus duomenis iš besimokančiojo perspektyvos ir žiūrėti ne į tai, ko nėra, o į tai, kas yra,

panašiau, kad formantui *-(i)au* gali būti priskiriama konkreti funkcija⁹. Labiausiai pažengę tiriamieji kalbėtojai tokių formų nesudarė.

- 25) *GAN: *Amerikoje mok [//] aš studijuojau mokykloje ten ir man labai patiko.*
(Ganna, interviu)
- 26) 97 *DIN: *mano lazanja labai +...*
98 *DIN: *tikrai pagal tradiciją.*
99 *DIN: *bet bet truputį pakeistau?*
100 *DIN: *pakėjau eh I@en changed@en.* (Dino, receptas)

Kaip matyti iš visų pateiktų pavyzdžių, forma su formantu *-(i)au* vartojama pirmam asmeniui reikšti. Svarbu pastebėti, kad visų su šiuo formantu sudarytų formų kontekstas yra praeitis. Tai ypač akivaizdu Dino pavyzdyje, kai jis dukart bandęs sukonstruoti formą, tačiau abiem bandymais nepasitenkinęs, galiausiai pasako angliškai tiksliai tai, ką turi omenyje – *I changed* „pakeičiau“. Taigi ši formantą, regis, galima sieti su būtojo laiko pirmu asmeniu. Tai reiškia, kad formantas *-(i)au* nekonkuruoja su *-u* pirmam asmeniui reikšti apskritai, bet pamažu atsiskiria tik to asmens praeities funkcijos raiškai.

d) Formantas *-o*

Ši formantą sukonstruodami lietuvių kalboje neegzistuojančias formas pavartojo septyni pobazinės atmainos tiriamieji (36 pavartojimo atvejai), pradedant nuo ant pobazinės atmainos slenksčio esančio Šarūno. Būtent šio tiriamojo kalboje užfiksuota, žr. 27 pavyzdį, aiški skirtis tarp formanto *-a* ir *-o*. Filmo atpasakojimo užduotyje didžiąja dauguma atvejų šis tiriamasis vartojo esamojo laiko formas (t.p. žr. Ramonaitė, priimta spaudai), taigi tais nedaugeliu atvejų, kai buvo pasirinkta kita nei esamojo laiko forma, tai turi specifinę funkciją. Pavyzdyje pateikiami trys atvejai iš atpasakojimo, kur vartojama veiksmažodžio *imti* forma. 87 ir 159 eilutėse ši forma vartojama apibūdinti trečiojo asmens veiksmažodžio praeityje. 146 eilutėje ta pati forma vartojama nusakyti pirmojo asmens praeityje atliktam veiksmui, be to, tame pačiame pasakyme ji sudaro aiškia opoziciją su „dabar“ vykstančiu veiksmu (policininkas sulaiko merginą) ir anksčiau vykusiu veiksmu (Charlis Chaplinas teigia, kad duoną yra pavogęs jis, o ne mergina). Taigi atrodytų, kad forma, sudaryta su formantu *-o*, nebūtinai, bent pobazinės atmainos pradžioje, siejama su konkretaus asmens forma, tačiau sudaro opoziciją rodydama praeityje įvykusį veiksmažodį.

- 27) 87 *SAR: *ir nu vyrukas ten da@nz paėmo laišką ir +...*
88 *SAR: *nu jis ėjo.*
(...)
145 *SAR: *ir kur peli [//] policininkas paima mergina ir jis sako ne ne ne aš*
146 *buvo aš paėmo +...*

⁹ Bandant žvelgti į tai, ko nėra, svarbu pastebėti, kad nėra „atvirkščiai“ sudarytų formų, pvz., **esau* ar **duodau*. Reiktų paminėti Alexandr pavartotą formą *atsimenau* ir Victoria kelis kartus pasitaikančią *suprantau*, dėl kurių praeities raiškos galima būtų abejoti atsižvelgiant į dažnus aplinkos kalbos kontekstus, kur šios formos vartojamas esamuju laiku. Visgi turint omenyje šių veiksmažodžių inherentinę semantiką, veiksmas iš principo gali būti nurodomas tik jam įvykus, todėl neatmestina, kad ir čia formantu *-au*, o ne esamojo laiko kamieniu, norėta išreikšti praeities veiksmažodį.

- 147 *SAR: *duonytę.*
 (...)

158 *SAR: *kaip tikrai buvo ir kad ir ir žinai buvo mergina +...*
 159 *SAR: *kuri kuri paėmo duoną ne vyras ir sako policininkam +...* (Šarūnas, MT)

Kitos, šiek tiek labiau pobazinės atmainos kontinuume pažengusios, kalbėtojos Agatos kalboje šis formantas užfiksuotas taip pat kelis kartus, žr. 28–29 pavyzdžius. 224 eilutėje matoma forma *pradedo* iš priesagos būtų tarsi panašesnė į tikslinės kalbos esamojo laiko, tačiau visa scena pasakojama būtuojų laiku. 232 ir 308 eilutėse pavartotos formos praeities atpasakojimo kontekste, tačiau, regis, turi papildomą formantą *-av-*, kuris tarsi atsikartoja ir 29 pavyzdžio formoje, nors iš tikslinės kalbos perspektyvos ji formaliai sutampa su veiksmažodžio *duoti* esamojo laiko kamieniu. Taigi iš šios tiriamosios duomenų tikėtina, kad formantas *-o* yra labiau siejamas su praeities raiška, tačiau gali būti, jog jo vieno pradedančiai kalbėtojai neatrodo gana.

- 28) 220 *AGA: *i Charlie Chapliną taip pat pabėgo su jo jisai jo jo atsi [/]*
 221 *atsisėdo ant ant kokio +...*
 222 *AGA: *žolė?*
 223 *TYR: *mhm.*
 224 *AGA: *i pradedo +...*
 225 %com: *#*
 226 *AGA: *dream@en?*
 (...)

231 *AGA: *Charlie eh jie jį jos +...*
 232 *AGA: *sė [/] sėdavo +...*
 233 *AGA: *prie ka [/] kokio namo i Charlie Chapliną pasako kad oh gal narėtum tu gyventi su manim +...*
 (...)

308 *AGA: *po po kelių mėnesių kad ji dirbavo į jos +...*
 309 *AGA: *galėjo +...*
 310 *AGA: *galin gyventi geriau.* (Agata, MT)
 29) *AGA: *jis tau davo labai limited@en informaciją .* (Agata, interviu)

Ši formantą lietuvių kalboje neegzistuojančioms formoms sudaryti vartojo ir pažengę kalbėtojai, žr. 30–33 pavyzdžius. 30 pavyzdyje Dino pasitaiso į esamojo laiko formą, tačiau pagal kontekstą tikėtina, kad norėjo pasakyti „išvirė“, tačiau neradęs tokios formos, kuri jį tenkintų, nusprendžia geriau apsieiti su jam labiau pažįstama tikslinėje kalboje egzistuojančia forma *verda*. Kitais pavartojimo atvejais kontekstas aiškiai rodo praeities raišką. Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad formantas *-o* pasitelkiamas reiškiant praeitį, bent pobazinės atmainos pradžioje yra vartojamas nepaisant asmens, o vėliau kitų nei trečio asmens veiksmui nusakyti vartojimo nepasitaiko.

- 30) 442 *DIN: *o k [/] kai padažą viro viro?*
 443 *DIN: *ve [/] verda.*
 444 *DIN: *gali daryti tešla ir reikia dėti miltus ant stalo kaip kaip kalnas*
 445 *hm miltų kalnas.* (Dino, receptas)
 31) 1265 *ELE: *o pradžioj visi tyli.*
 1266 *ELE: *nieks neklauso [iš veism. klausti].* (Elena, interviu)

- 32) *NIC: *jis paėmo medžio gabaliuką iš +...* (Nicolas, MT)
 33) *NIC: *ji niekada neišgirdo nu pa [/] padavėja niekada manęs negirdžio anksčiau +...*
 (Nicolas, interviu)

Ši nelengvą aiškiai nustatyti ir besimokantiesiems vartoti aptariamo formanto funkcija, greičiausiai, yra nulemta jo daugiareikšmiškumo. Galūnė (arba kamiengalis) *-o* yra būdinga tiek esamojo 3 asmenuotės, tiek būtojo kartinio laiko formoms. Esamojo laiko trečioji asmenuotė yra mažiau gausi nei kitos, o būtojo kartinio formos su *-o* yra gausesnės. Pagal „Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno“¹⁰ duomenis, trečiojo asmens su *-o* esamojo laiko formų vartojama dvigubai mažiau nei būtojo kartinio laiko. Tačiau tarp esamojo laiko formų yra keletas ypač dažnų šnekamojoje kalboje žodžių, pvz.: *sako, žino, atrodo*, kurios besimokančiajam lietuvių kalbos yra labai panašios į, tarkim, dažniausią *buvo*. Šio formanto dažnumas aplinkos kalboje lemia jo vartojimą apskritai, tačiau ne visiškai padeda negimtakalbiui kalbėtojui aiškiai priskirti jį vienai funkcijai, nes nėra pakankamai skaidrus.

e) Formantas *-ė*

Formantas *-ė* lietuvių K2 tarpukalbėje yra bene anksčiausiai pasirodantis ir vienas dažniausių, su kuriuo sudaromos lietuvių tikslinėje kalboje neegzistuojančios formos. Jį tokioms formoms sudaryti pavartojo 12 tiriamųjų (65 pavartojimo atvejai). Išskirtinę šio formanto poziciją besimokančiųjų tarpukalbėje rodo ir tai, kad jį pavartojo vienintelis ikibazinės atmainos kalbėtojas Diego ir vienas iš trijų bazinei atmainai priklausančiųjų tiriamųjų, žr. 34–35 pavyzdžius. Tiriamasis Diego lietuviškai kalba itin sunkiai, spontaniškos šnekoje interviu metu beveik nevartojo lietuvių veiksmažodžių (prireikus pasakydavo angliškai), dauguma jo veiksmažodžių yra iš filmo atpasakojimo užduoties. Nors fonetiškai dažnai neaiškūs, visgi didžioji dalis veiksmažodžių panašiausi į esamojo laiko formas, todėl svarbu, kad užfiksuota ir kitokių, t.y. su formantu *-ė*. Angel kalboje taip pat daug skirtingų fonetinių variantų, kurie gali būti tiesiog laisva eksperimentinė variacija, visgi pateiktame pavyzdyje forma su formantu *-ė* pavartota pasakojimo apie praeitį, kai pirmą kartą atvyko į Lietuvą, kontekste.

- 34) 62 *TYR: *kodėl moterį vežė į kalėjimą?*
 63 *DIE: *čia +...*
 64 *DIE: *čia vagė su +...*
 65 *DIE: *su +...*
 66 *DIE: *su duono.* (Diego, MT)
 35) *ANG: *pir [/] pirmą kartą labai sunku laba labai sunku ne ne nesuprantė hm dauch [: daug] is ir po to da aš ra [/] retai mano draugą eh pa [/] mano pagalba.*
 (Angel, interviu)

¹⁰ Morfologiškai ir iš dalies sintaksiškai anotuotas Vytauto Didžiojo universitete kuriamas *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas* (<http://done.laitis.vdu.lt/sakytines-kalbos-tekstynas/>). Tekstyno kūrimą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas (L-12/2008, L-12/2007, C-48/2006), Lietuvos mokslo taryba pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą (LIT-9-11) ir pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (LIP-085/2016).

Intensyvesnis ir aiškesnis šio formanto vartojimas aptinkamas pobazinėje atmainoje. Kadangi, kaip jau minėta, visi tiriamieji atpasakojo tą pačią filmo ištrauką, daugelis pavartojo taip pat sudarytą formą iš veiksmažodžio *bėgti*, žr. 36–39 pavyzdžius. Kaip matyti iš pavyzdžių, tiriamieji stengiasi sudaryti praeitį reiškiančią veiksmažodžio formą. Madina, gausiausiai vartojusi tiek šią, tiek iš kitų leksemų su šiuo formantu sudarytas formas, yra aiškiai priskyrusi šiam formantui praeities raiškos funkciją.

- 36) 132 *SAR: *policininkas +...*
 133 *SAR: *bėgė bėgė ir sako twee_twee_twee_prr@o.* (Šarūnas, MT)
- 37) 163 *VIC: *kada mūsų heroinė [: herojė] +...*
 164 *VIC: *bėgo +...*
 165 *VIC: *bėgė bėgo bėgė?* (Victoria, MT)
- 38) 191 *MAD: *va ir ji pasiėmė [: pasiėmė] ir už [/] išbėgė.*
 (...)

196 *MAD: *ta mergina nubėgė bet ta moterį pasakė tam vyrui kad va ta mergina*
 197 *pavogė tavo +...*
 198 *MAD: *duoną.*
 (...)

205 *MAD: *nu aš nežinau kaip sakyti nu va jis bėgė norėjo +...*
 206 *MAD: *pasiimti savo +...*
 207 *MAD: *duoną.* (Madina, MT)
- 39) 233 *DIN: *nežinau kaip bet buvo buvo avarija ir +...*
 234 *DIN: *ir abu +...*
 235 *DIN: *išbėga.*
 236 *TYR: *aha.*
 237 *DIN: *išbėgė ir pradėjo įsivaizduoti kaip būtų gyvenimą jeigu jeigu +...*
 238 *DIN: *turėtų pinigų ir ir maist@nz ir ir namą ir +...*
 249 *DIN: *jeigu viskas būtų normalus ir +...*
 240 *DIN: *ir ir geras.* (Dino, MT)

Kaip matyti iš 37 pavyzdžio, Victoria nėra tikra dėl praeitį reiškiančios veiksmažodžio galūnės. Ši pobazinės atmainos pradžios tiriamoji ieško tinkamos formos ir neapsisprendžia tarp formanto *-o* ir *-ė*, kuriais galėtų tiksliau nusakyti atliktą veiksmą, tai patvirtina ir 40 pavyzdys, kuriame, nepaisant gauto pritarimo, pasitaiso. Tai rodo, kad formantas *-o* konkuruoja su *-ė* praeities raiškai. Iš tikslinės kalbos perspektyvos atrodytų tiesiog pasirinkta ne ta iš dviejų galimų galūnių. Tačiau žvelgiant į įsisavinimo duomenis, kuriuose neegzistuojančios, bet savarankiškai sudarytos formos su formantu *-ė* užfiksuotos dukart dažniau (anksčiau aptartas *-o*, be to, išlaiko nevienareikšmišką funkciją), vartojamas labai konkrečia funkcija, aiškiai rodo besimokančiųjų tendenciją jį greičiau inkorporuoti į kuriamą tarpukalbės sistemą dėl jo skaidrumo ir reguliarumo. Su šiuo formantu sistemiškai sudaro lietuvių kalboje neegzistuojančias formas ir kiti tiriamieji, žr. 41–43 pavyzdžius.

- 40) 196 *VIC: *ji voko tokia duoną.*
 197 *TYR: *mhm.*
 198 *VIC: *vokė duoną.* (Victoria, MT)
- 41) 62 *EUN: *aš ilastravau [: iliustravau] ir +...*

- 63 *EUN: *išleidė* +...
 64 *TER: *mm!*
 65 *EUN: *knygą tokia korėjiečių* +... (Eunok, interviu)
 42) *GAN: *ji duodė jam tą sumuštinį kad jis paėmė į darbą.* (Ganna, MT)
 43) 21 *ELE: *direktorius išleidžia bet jis nelabai patenkintas nes* +...
 22 *ELE: *jisai gal pripratė prie kalėjimo gyvenimo išeina* +...
 23 *ELE: *ir isi [: jis] gavo kai gavo iš direktorio kaip* +...
 24 *ELE: *rako [/] rako [//] darbo rekomendacijos laišką.* (Elena, MT)

Nemažai atskleidžia vos į pobazinę atmainą įžengusios Susan sistemos analizė. Ši kalbėtoja formantą *-ė* vartoja gal kiek kitaip, nei iki šiol pateiktuose pavyzdžiuose kiti tiriamieji, tačiau tai gerai parodo besikuriančią sistemą. Ši tiriamoji formantą *-ė* pavartojo su viena leksema – *žinoti*. Toliau pateikiamas šios leksemos formų repertuaras tiriamosios kalboje. Iš viso tiriamosios duomenyse užfiksuoti 39 leksemos *žinoti* pavartojimo atvejai. Iš jų apie pusę sudaro *nežinau* (19), o tai gan natūralu šnekamojoje kalboje, be to, vieną kartą užfiksuotas *žinoma*, atliekantis jaustuko funkciją, bet yra nemažai ir kitų skirtingų formų. Šio straipsnio temai aktualios yra trys pavartotos formos: *žinėjau*, *nežinėjau* ir *žinėjo*. Tai, kas iš tikslinės kalbos perspektyvos galėtų pasirodyti tiesiog pagrindinių veiksmožodžio formų nemokėjimas, pažvelgus giliau į Susan veiksmožodžio *žinoti* paradigmą, atsiskleidžia kaip sistema. Šioje sistemoje esamojo laiko paradigma sudaryta iš aiškių trijų formų: *žinau*, *žinai*, *žino*. Būtojo laiko (mini)paradigma sudaryta iš kitų dviejų formų: *žinėjau* ir *žinėjo*, kur ta pati asmens galūnė rodo asmenį, tačiau veiksmo laiką rodo formantas *-ė-* priesagoje. Iš tokios distribucijos, nors tam patvirtinti analogiškai sudarytų formų iš kitų leksemų šios tiriamosios kalbos duomenyse neužfiksuota, regis, galima manyti, kad formantas *-ė-* tiriamosios sistemoje turi aiškiai būtent tik praeities / būtojo laiko reikšmę, nes asmens galūnė yra pridedama kaip papildoma žyma. Šios tiriamosios duomenys atskleidžia formanto *-ė* raidą tarpukalbės sistemoje ir reikšmingai papildo informaciją, matomą kitų tyrimo dalyvių duomenyse.

Susan *žinoti* distribucija (iš viso 39 pavartojimo atvejai):

- 19 v.pres.sg:1.neg|žinoti=nežinau
 4 v.inf|žinoti=žinoti
 1 v.pres:3|žinoti=žino
 2 v.past.sg:1.dif|žinoti=žinėjau
 1 v.past.sg:1.neg.dif|žinoti=nežinėjau
 1 v.past:3.dif|žinoti=žinėjo
 5 v.pres.sg:1|žinoti=žinau
 1 v.pres:3.dif:acc.sg:1|žinoti=žino
 1 v.part1:vp.pres:undef:fm:sg:nom|žinoti=žinoma
 4 v.pres.sg:2|žinoti=žinai

Atsižvelgiant į tai, kad formantas *-ė* visų tiriamųjų kalbos duomenyse buvo užfiksuotas aiškios praeities raiškos kontekste, galima teigti, kad jis vartojamas kaip būtojo laiko žyma, nebūtinai nurodanti asmenį. Turint omenyje tai, kad šnekamojoje lietuvių gimtakalbių kalboje

galūnė *-o* yra dažnesnė nei galūnė *-ė*¹¹, tai gali atrodyti keista. Tačiau šiuo atveju stipresnis yra vienareikšmiškumo nei dažnumo principas, kitaip tariant, galūnė *-o* yra daugiareikšmė, ji gali reikšti, kaip jau aptarta, tiek esamąjį, tiek būtajį laiką, tuo tarpu *-ė* toks daugiareikšmiškumas nėra būdingas, ji visada vartojama tik sudarant būtajį laiką. Taigi tai daro ją skaidresnę ir greičiau inkorporuojamą į konstruojamą tarpukalbės sistemą¹².

f) Kitos tiriamųjų sudarytos lietuvių kalboje neegzistuojančios veiksmažodžių formos

Iš 2 lentelės duomenų buvo matyti, kad formos, suformuotos pagal tam tikrą tarpukalbės sistemą, sudaro nedidelę dalį visų lietuvių kalboje neegzistuojančių kitakalbių tiriamųjų sukonstruotų formų. Tiriamųjų kalboje, kaip minėta pačioje analizės pradžioje, buvo ir tokių formų, kurios gana nesudėtingai atpažįstamos, o jų netikslumai skiriasi (kamieno balsis, priesaga, įvairios kitokios variacijos). Taip pat analizuojant skirtingų tiriamųjų *dif* formas pastebėta, kad dažnai leksems, iš kurių sudaromos lietuvių kalboje neegzistuojančios formos, kartojasi. Tai, suprantama, šiek tiek lemia ir tos pačios filmo ištraukos atpasakojimas, kur kalbėtojams reikėjo nupasakoti tuos pačius veiksmus. Vis dėlto, pravartu pažvelgti į tai, kokiems kamienų tipams priklauso leksems, iš kurių sudarydami formas tiriamieji sukonstravo daugiau lietuvių tikslinėje kalboje neegzistuojančių formų. 3 lentelėje bendraties forma pateikiamos leksems, iš kurių tiriamieji sudarė *dif* formas (pilkai pažymėtos besikartojančios leksems) pagal kamienų tipus. Bendresniam vaizdui susidaryti į lentelę įtrauktos ir leksems, iš kurių formos sudarytos sistemaiškai, kaip jau aptarta anksčiau straipsnyje.

3 lentelė. Leksems, iš kurių sudarytos neegzistuojančios formos, pagal kamienų tipus.

	Pirminiai	Mišrieji	Priesaginiai
DIE	vogti		galvoti
JAN	bėgti, dirbti, klausti	kalbėti	
JUA			
ANG	atsiminti, suprasti, dėti, pavargti, kristi, susitikti, baigti	reikėti	
SAR	bėgti	sėdėti (?), turėti, atrodyti	
SUS	bėgti	padėti, reikėti, žinoti, bandyti, valgyti	
VIC	suprasti, paimti, dirbti, vogti	padėti, galėti, pradėti, žinoti	
GED	suprasti	pradėti	
ALE	prisiminti, susitikti		
AGA	dirbti, duoti, grįžti, išmokti, susipažinti, vogti, virti	bandyti, pradėti, sakyti, žinoti, daryti, valgyti, sėdėti (?)	vaikščioti, atvažiuoti
EUN	išleisti	sumaišyti	

¹¹ Pagal „Sakytinės kalbos tekstyno“ duomenis daugiau nei dvigubai dažnesnė yra *-o*.

¹² Čia svarbu atkreipti dėmesį, kad analogiškas formas užfiksavo ir Blažienė, analizavusi anglakalbėje aplinkoje augančių lietuvių vaikų leksikos ir gramatikos raidą: pirmosios asmenuotės veiksmažodžių būtojo kartinio laiko galūnė *-o* keičiama į trečiosios asmenuotės galūnę *-ė* (*lypė, pagavė, įkandė, užšokė*) (2016, 118). Tokių formų Blažienės medžiagoje tik keletas, todėl autorė spėja, jog tai galėjo lemti tėvų kalbos, kurioje esama tarminių ypatybių, įvesties. Vis dėlto, atsižvelgus į šiam straipsnyje pateiktus pavyzdžius, aiškėja, kad toks formanto *-ė* vartojimas tikrai nėra atsitiktinis, o sudaro sistemą, kuri turi ir universalių požymių.

GAN	skristi, patikti, būti, duoti, sulūžti, atsibusti, jaustis	sėdėti (?), sakyti, reikėti, aplankyti, daryti, šypsotis	nakvoti, pagalvoti (?), studijuoti
MAD	ateiti, dirbti, bėgti, grįžti, iššokti, pasilikti, prisėsti, suprasti, jausti, atsiminti, pasirinkti	bandyti, mokytis, išgelbėti, žinoti, patikėti	
DIN	vogti, tapti, virti, siųsti, išbėgti, pakeisti	girdėti	
NIC	išgirsti, susitūkti, pykti, susipažinti, skristi, bėgti, grįžti	girdėti, žinoti, ieškoti, manyti, sakyti	naudoti
ELE	nuspręsti, priprasti, bėgti, prisiminti	lankyti, galėti	
ANN		girdėti, žinoti	
	37	22	6

Iš 3 lentelės matyti, kad priesaginių kamienų tipų veiksmažodžių yra vos keli. Tai rodo, kad reguliariai taisyklingi kamienų tipai beveik visiškai nekelia problemų savarankiškai konstruojant formas, o priesagų reguliarumas įsisavinimą veikia pozityviai. Mišriojo kamienų tipo veiksmažodžiai yra sudėtingesni, net su 22 tokio tipo kamienais buvo sudarytos įvairaus pobūdžio neegzistuojančios formos. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šiam tipui priklauso ir tokie labai dažnai vartojami žodžiai, kaip *turėti, žinoti, galėti, sakyti*. Visgi šių kamienų tipų veiksmažodžiai labai skiriasi vienas nuo kito, todėl dažnai analogija neveikia. Reikia pastebėti, kad dažniau neegzistuojančios formos sudaromos panašesnės į pirminių kamienų tipo veiksmažodžius, kaip Nicolas forma *negirdžio* (33 pvz.) ir Victoria sudaryta forma (44 pvz.), kai ji pasakoja konkretų įvykį, norėdama pasakyti, kad jai buvo negerai / nemalonu, kai negalėjo suprasti lietuviškai. Galbūt galima daryti prielaidą, kad lietuvių K2 tarpukalbėje mišriojo kamieno tipo veiksmažodžiai traktuojami labai panašiai kaip pirminiai.

44) *VIC: *man tai negerai kad aš **negaliau** suprasti.* (Victoria, interviu)

Daugiausia sunkumų kelia pirminiai veiksmažodžiai, tiriamųjų duomenyse užfiksuotos net 37 leksemos, iš kurių buvo suformuotos lietuvių kalboje neegzistuojančios formos. Toks atradimas, žinoma, neturėtų labai stebinti, kadangi priminiai veiksmažodžiai yra tie, kurių pagrindines formas besimokantieji tiesiog turi išmokti atmintinai, todėl dažni kamienų balsių ar intarpų vartojimo netikslumai, žr. 45–46 pavyzdžius.

45) *ANG: *vieną metus eh vieną metus ir po to s [/] **skrinda** ah Argentina@sp šeši mėnesi po to atgal čia +...* (Angel, interviu)

46) *AGA: *bet mes mes **virtam** barščiai, bet vi [/] vis be mėsos be nieko.* (Agata, receptas)

Išvados

Straipsnyje nagrinėjamos lietuvių K2 vartojamos tikslinėje kalboje neegzistuojančios veiksmažodžių formos, stengiantis atpažinti tarpukalbės sistemos bruožus ir jų raidą. Toks

bandymas žvelgiant ne į tai, kur besimokantysis „klysta“ tikslinės kalbos požiūriu, o koku būdu vyksta jo tarpukalbės raida, tiriant lietuvių K2 duomenis yra pirmasis, todėl čia gali būti pastebėti ne visi aspektai, tolesni tyrimai galėtų patikslinti čia pateikiamas interpretacijas. Tačiau manytina, kad straipsnyje pateikiami pastebėjimai yra reikšmingi norint suvokti, kaip įsisavinama lietuvių kalba kaip antroji, ir prisideda prie bendrų žmogiškųjų kalbos įsisavinimo gebėjimų pažinimo.

Apibendrinant išanalizuotus duomenis galima pasakyti, kad tikslinėje kalboje neegzistuojančios, bet gramatinės kompetencijos raidą rodančios formos lietuvių kaip antrąją įsisavinančių kalboje turi sistemingumo bruožų. Galima išskirti kelis daugelio tiriamųjų vartotus formantus, *-u*, *-a*, *-(i)au*, *-o* ir *-ė*, su kuriais sudaromos formos vartojamos tam tikroms specifinėms funkcijoms reikšti. Formantas *-u* turi vienaskaitos pirmojo asmens funkciją, su kuriuo greičiausiai yra susijusi ir gana aiški formanto *-(i)au* funkcija kaip reiškianti praeityje atliekamą pirmojo asmens veiksmą. Formantas *-a* yra pats daugiareikšmiškiausias, taigi ir neaiškiausias besimokančiųjų tarpukalbėje, galbūt suvokiamas kaip savo specifinės funkcijos neturintis ir galimas vartoti ten, kur nėra aišku, ką vartoti. Formantai *-o* ir *-ė* labiau siejami su praeities raiška, tačiau *-ė* pozicija yra vienareikšmiškesnė ir tvirtesnė, nepaisant šių formų dažnumo aplinkos kalboje skirtumų.

Tikslinėje kalboje neegzistuojančioms formoms susidaryti turi tam tikros įtakos veiksmoždzių kamienų tipai. Paprasčiausias yra priesaginis tipas, o daug variantiškumo užfiksuota iš mišriojo, ypač pirminio kamieno tipo veiksmoždzių. Apskritai įsisavinimo raidoje sistemingai kitokias nei tikslinėje kalboje formas imasi sudaryti besimokantieji ne pradžioje, ne bazinėje įsisavinimo atmainoje, o tik vėliau – pobazinėje (tai pastebėta ir minėto ESF projekto metu, žr. anksčiau nurodytą literatūrą, bei vadinamąjį Pavijos projektą apibendrinančiuose tyrimuose, žr. Giacalone Ramat 2003). Tai dar kartą patvirtina tai, kad ikibazinėje ir bazinėje atmainose aktyvus kalbos sistemos kūrimo procesas nevyksta, daugiausia yra atkartojama tai, kas girdima aplinkos kalboje, nors būtent tose atmainose daugiausia nesisteminių fonetinių netikslumų.

Aktyvus ir sąmoningesnis kalbos sistemos kūrimas ir artėjimas link tikslinės kalbos prasideda nuo pat pobazinės atmainos kontinuumo pradžios. Būtent tuomet, kai pradeda pastebėti, kad tikslinėje kalboje yra skirtingų formų, kurios turi skirtingas funkcijas, pradeda po truputį rasti morfologinių formų opozicijų. Stebint šį tarpukalbės formavimosi procesą nuo tikslinės kalbos nukrypstančių formų, galima suprasti sistemos konstravimo principus.

Remiantis atlikta analize galima teigti, kad tarpukalbės raidos procesą veikia daugelis veiksnių. Gramatinės kompetencijos raidą rodančios formos atskleidžia, kad stipriausiai veikia skaidrumas, vienareikšmiškumas ir regularumas. Skaidrūs, lengvai atpažįstami, reguliarūs ir vieną funkciją atliekantys elementai įsisavinami anksčiau ir greičiau, kaip formantai *-u* ir *-ė* ar priesaginio kamienų tipo veiksmoždziai. Dažnumas gali padėti, tačiau jei dažnai pasitaikantis elementas turi

daugelį funkcijų, jis ilgiau vartojamas apibendrinančia reikšme, kaip formantas *-a*. Galima stebėti tokią tikslinės kalbos veiksmažodžių formantų su joje egzistuojančiomis jų funkcijomis įsisavinimo seką: *-é > -u > -(i)au > -o > -a*. Tai rodo K2 tarpukalbės raidos principus: pirmiausia – bazinėje atmainoje – tik atkartojamos aplinkoje girdimos ar kuo labiau į jas panašios formos paisant tik jų leksinės, o ne gramatinės reikšmės tikslinėje kalboje, vėliau – pobazinėje atmainoje – gramatinė kompetencija formuojasi iš aplinkos kalbos išskiriant aiškiausią (skaidrią, reguliarią, vienareikšmišką) savybę ir priskiriant jai tikslinėje kalboje egzistuojančią funkciją ir taip palaipsniui pildoma tarpukalbės gramatinė sistema. Taigi kai lietuviškai kalbantis užsienietis pasako tokias galbūt keistai ar „klaidingai“ skambančias formas kaip *valgu* ar *žinėjau*, tai rodo aktyvų jo tarpukalbės gramatinės sistemos kūrimąsi, jis ne vien atkartoja jau girdėtas formas, bet kūrybingai imasi konstruoti formas antrąja kalba, kuri tampa jo savasties dalimi.

Literatūra

- Andersen Roger W. 1984, The One to One Principle in Interlanguage Construction, *Language Learning* 34, 77–95.
- Andorno Cecilia 1996, “Prima parla poi pensa”: successo di una strategia di acquisizione basata sulla copia meccanica in italiano L2, *Studi italiani di linguistica teorica e applicata*, XXV, 2, 291–311.
- Banfi Emanuele, Giuliano Bernini 2003, Il verbo, in Anna Giacalone Ramat (ed.), *Verso l'italiano. Percorsi e strategie di acquisizione*, Roma: Carocci editore, 70–115.
- Berretta Monica 1990, Morfologia in italiano lingua seconda, in Emanuele Banfi, Patrizia Cordin (eds.) *Storia dell'italiano e forme dell'italianizzazione. Atti del XXIII Congresso internazionale di studi della società di linguistica italiana, Trento-Rovereto, 10-18 maggio 1989*, Roma: Bulzoni.
- Blažienė Agnė 2016, *Lietuvių vaikų leksikos ir gramatikos raida anglakalbėje aplinkoje*, Daktaro disertacija, Kaunas: VDU.
- Bley-Vroman Robert 1983, The comparative fallacy in interlanguage studies: the case of systematicity, *Language learning* 33, 1–17.
- Bybee Joan L. 1991, Natural morphology: the organization of paradigms and language acquisition, in Thom Huebner, Charles A. Ferguson (eds.) *Crosscurrents in Second Language Acquisition and Linguistic Theories*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Corder S. Pit 1967, The Significance of Learners' Errors, *International Review of Applied Linguistics* 5, 161–169.
- Crocco Galeas Grazia 2001, What is Natural Morphology? The state of the art, *Glossologia* 13, 7–33.
- Dittmar Norbert 1990, La costituzione della temporalità nella prospettiva della comparazione degli apprendimenti, in Giuliano Bernini, Anna Giacalone Ramat (eds.), *La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde*, Milano: Angeli.
- Dressler Wolfgang U., Mayerthaler Willi, Panagl Oswald, Wurzel Wolfgang U. 1987, *Leitmotifs in Natural Morphology*, Amsterdam: John Benjamins.

- Dressler Wolfgang U. (ed.) 1997, *Studies in Pre- and Protomorphology*, Vienna: Austrian Academy of Sciences.
- Dulay Heidi, Marina Burt, Stephen Krashen 1982, *Language Two*, New York: Oxford University Press.
- Ellis Nick C. 2006, Selective Attention and Transfer Phenomena in L2 Acquisition: Contingency, Cue Competition, Salience, Interference, Overshadowing, Blocking, and Perceptual Learning, *Applied Linguistics* 27/2: 164–194.
- Giacalone Ramat Anna 1993, Italiano di stranieri, in Alberto A. Sobrero (ed.) *Introduzione all'italiano contemporaneo*, vol. II, *La variazione e gli usi*, Roma-Bari: Laterza.
- Giacalone Ramat Anna (ed.) 2003, *Verso l'italiano. Percorsi e strategie di acquisizione*, Roma: Carocci editore.
- Huebner Thom, Ferguson Charles A. (eds.) 1991, *Crosscurrents in Second Language Acquisition and Linguistic Theories*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Klein Wolfgang 1986, *Second language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klein Wolfgang, Clive Perdue 1992, *Utterance structure: developing grammars again*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Klein Wolfgang, Clive Perdue 1997, The Basic Variety (or: Couldn't Natural Languages be Much Simpler?), *Second Language Research* 13, 301–47.
- Larsen-Freeman Diane, Long Michael H. 1991, *An introduction to second language acquisition research*, London: Longman.
- LTŽ – Ramonienė Meilutė, Jelena Brazauskienė, Nida Burneikaitė, Jurga Daugmaudytė, Eglė Kontutytė, Joana Pribušauskaitė, *Lingvodidaktikos terminų žodynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
- MacWhinney Brian 2000, *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*, 3rd Edition, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ortega Lourdes 2009 [2013], *Understanding Second Language Acquisition*, London/New York: Routledge.
- Perdue Clive, Wolfgang Klein 1992, Why does the production of some learners not grammaticalize? *Studies in second language acquisition* 14, 259–272.
- Perdue Clive (ed.) 1993, *Adult Language Acquisition: Crosslinguistic Perspectives*, vol. I, *Field Methods*; vol. II, *The Results*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pienemann Manfred 1998, *Language Processing and Second Language Development: Processability theory*, Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Ramonaitė Jogilė Teresa 2015a, Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas. *Taikomoji kalbotyra* 2015 (7).
- Ramonaitė Jogilė Teresa 2015b, Kaip lietuviškai šneka užsieniečiai? Lietuvių kaip antrosios kalbos veiksmožodžio įsisavinimas, *Baltistica* L (2), 295–330.
- Ramonaitė Jogilė Teresa (priimta spaudai), How much Lithuanian is enough to communicate in Lithuania, *Baltu filologija* XXIV (2).
- Savickienė Ineta 2001, The role of diminutives in Lithuanian child language acquisition, *Linguistica Baltica* 9, 109–118.
- Savickienė Ineta 2003, *The acquisition of Lithuanian Noun Morphology*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

- Savickienė Ineta 2007, Form and meaning of diminutives in Lithuanian child language acquisition, in Ineta Savickienė, Wolfgang U. Dressler (eds.), *The acquisition of diminutives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 13–43.
- Selinker Larry 1972, Interlanguage, *International Review of Applied Linguistics* 10, 209–31.
- Slobin Dan I. 1985, Crosslinguistic evidence for the language-making capacity, in Dan I. Slobin (ed.) *The crosslinguistic study of language acquisition, vol. 2*, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Slobin Dan I. 1993, Adult language acquisition: a view from child language study, in Clive Perdue (ed.) *Adult language acquisition: cross-linguistic perspectives, volume II. The results*, Cambridge: Cambridge university press.
- Wójcik Paweł 2000, *The acquisition of Lithuanian verb morphology: a case study*, Krakow: Quartis.

Gauta: 2017 02 02

Priimta: 2017 07 01